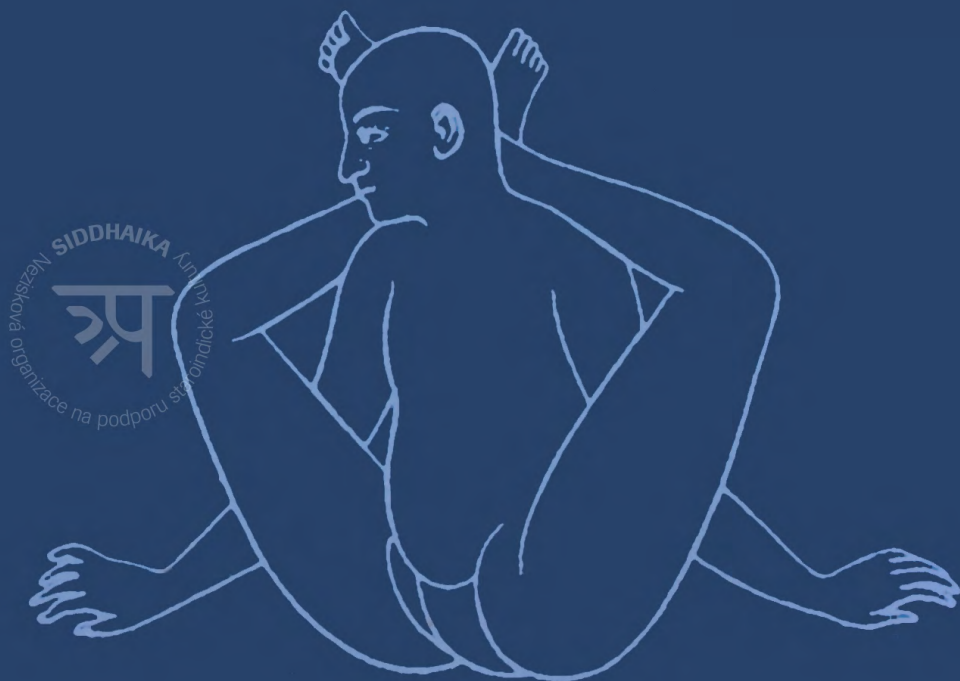
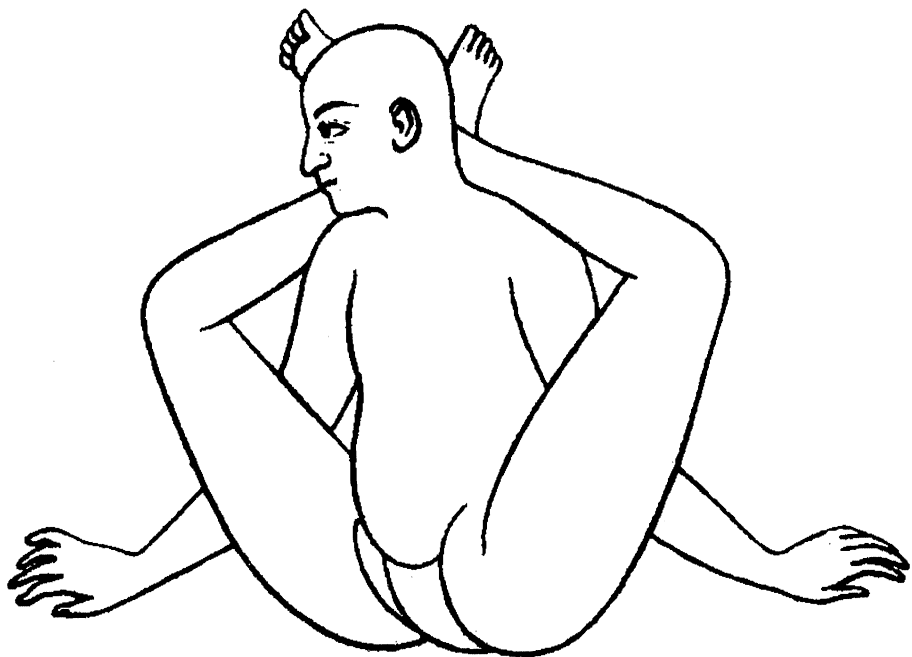

MILAN FUJDA

Akulturaace hinduismu a formování moderní religiozity:

*K sociálním dějinám
českého okultismu
1891–1941*

MILAN FUJDA

**Akulturacy hinduismu
a formování
moderní religiozity:**

K sociálním dějinám
českého okultismu
1891–1941

Obsah

ŠRÍ GURUDÉVÁRPANAM ASTU

Tuto publikaci laskavě finančně podpořil Ústav religionistiky FF MU.

Název: Akulturace hinduismu a formování moderní religiozity: K sociálním dějinám českého okultismu, 1891–1941.

Název anglicky: Acculturation of Hinduism and Forming of Modern Religiosity: Social History of the Czech Occultism, 1891–1941.

Autor: Milan Fujda

Klíčová slova: náboženství, modernizace, okultismus, esoterismus, spiritualita, hinduismus, akulturace hinduismu, neohinduismus, moderní hinduismus, hinduismus na Západě, jóga, média, tisk, oralita, literárnost

Klíčová slova anglicky: religion, modernization, occultism, esotericism, spirituality, Hinduism, acculturation of Hinduism, Neo-Hinduism, modern Hinduism, Hinduism in the West, yoga, media, print, orality, literacy

Oborná recenze: PhDr. Jan Váně, Ph.D., Mgr. Dušan Deák, Ph.D.

© Milan Fujda, 2010

© Malvern, 2010

ISBN 978-80-86702-81-0

Předmluva a poděkování	9
Úvod	13
Část I.	
Formování moderní religiozity	21
I.1. Náboženství, moderna, spiritualita	23
I.1.1. Krize z modernizace	23
I.1.2. Náboženství a modernizace Západu	29
Racionalizace	31
Generalizace literární kultury	36
Individualizace	50
Spiritualita a náboženství	56
I.2. Modernizace a indologie: dvě orientální renesance	68
I.2.1. Modernizace, kolonialismus a indologie	69
Britská orientalistika, zlatý věk a renesance	72
I.2.2. Orientální renesance v Evropě	78
Misionáři, přirozené náboženství a deismus	78
Další evropská renesance	81
Abraham Hyacinth Anquetil-Duperron (1731–1805)	84
Orientální renesance a německá romantika	85
Arthur Schopenhauer (1788–1860)	89
Osvícenství, anti-osvícenství a konstrukce hinduismu	92
I.2.3. Indická renesance a hinduismus: Svámí Vivékánanda a výzvy moderny	93
Indie a importovaná moderna	96
Racionalizace	96

Bhadralók a nová náboženská organizace	100	II.2. Teosofie	187
Generalizace literární kultury	104	II.2.1. Teosofie a teosofie	187
Tisk a knižní trh	105	II.2.2 Teosofie a český okultismus	189
Individualizace	107	II.2.3. Od západního esoterismu k mahátmům	191
Vivékánanda a transformace tradice v koloniálních podmínkách	110	II.2.4. Teosofie a interpretace indických pramenů	198
Problém bengálského bhadrulóku	111	Vesmír a evoluce života	200
Přednáška o hinduismu	115	Fyzická pláň	202
Vivékánandovo poselství a koloniální situace	117	Astrální pláň	202
Kolonialismus a identita: Vivékánandův hinduismus a Západ	124	Mentální pláň	204
I.3. Okultismus jako moderní spiritualita	126	Duše a její vývoj	205
I.3.1. Kořeny okultismu: západní esoterismus	127	Česká teosofie a Bhagavadgíta	207
Esoterismus...	128	II.3. Praktický okultismus a Svobodná škola věd hermetických	214
... a geneze okultismu	131	II.3.1. Teosofie a nástup H. B. of L.	214
I.3.2. Základní charakteristiky okultismu	134	II.3.2. Svobodná škola věd hermetických	218
Rysy vyznačující vztah okultismu k vědě	135	Jógické příručky Svobodné školy věd hermetických	219
A. Nárok na vědeckost	135	Předpoklady k nastoupení okultního výcviku	226
B. Kauzální determinismus	140	Stupeň učedníka	227
C. Evolucionismus	141	Stupeň tovaryše a mistra	234
D. „Materialismus“	143	II.3.3. Okultismus a příručky orientální magie	236
E. Psychologismus	146	II.4. Weinfurter a Česká škola křesťanské mystiky	241
F. Esoterická metoda a studium náboženství	149	II.4.1. Divy a kouzla indických fakirů	244
G. „Náboženství“ jako obecný pojem	154	Weinfurterův Rámakrišna	246
Synkretismus a spiritualita tištěného slova	156	Jóga	250
Čtenářská veřejnost a spolkové organizace	157	II.4.2. Indický vliv na Weinfurtera	251
Liberalismus a humanismus	160	Weinfurterovo křesťanství	252
Nacionalismus	163	Alchymické velké dílo	253
I.3.3. Okultismus jako prototyp moderní religiozity	164	Chymická svatba	254
Část II.		Weinfurter a „indická mystika“	260
Akultura hinduismu v českém okultismu	167	Tichá koncentrace: základní technika České školy křesťanské mystiky	264
II.1. Okultismus a orientální renesance v českých zemích	169	Kundaliní – „Hadí Síla“	268
II.1.1. Indie a národní obrození	175	Guru	271
II.1.2. František Čupr a Učení staroindické	180	„Indická“ křesťanská mystika	273
Bhagavadgíta	182	Weinfurter a rámakrišnovská tradice	274
Učení staroindické a česká kultura	183	II.5. Rámakrišnovská tradice v českých zemích	277
		II.5.1. Základy védánty	278
		II.5.2. Praktická védánta: jóga	281
		Rádžajóga	282
		Rádžajóga: ovládnutí vnitřní podstaty a asimilace okultismu	284

Praxe	286
Karmajóga	288
II.5.3. Rámakrišnaismus v českém kontextu	292
Závěr	295
Okultismus a modernizace	295
Orientalismus, hinduismus a modernizace	297
Okultismus a hinduismus	298
Summary	305
Theosophical Society	309
The Psyche Club	310
The Liberal School of Hermetic Sciences	312
Bibliografie	314
Literatura	314
Prameny	320
Archivní prameny	325
Elektronické zdroje	325
Rejstřík	327

Předmluva a poděkování

„Hinduismus – reálné náboženství, nebo konstrukt koloniální vědy?“¹ Otázku, kterou si nedávno položil Martin Fárek lze, s pominutím jinak velice závažné metodologické problematiky, zodpovědět relativně snadno: V důsledku moci slov utvářet skutečnost se i tento konstrukt proměnil časem v realitu. Jak k tomu došlo, se pokusím vyjasnit v druhé kapitole předložené práce. Na tomto místě musím vyjasnit, co míním termínem „hinduismus“ použitým v jejím názvu.

Tato práce se nezabývá hinduismem, ale *akulturací hinduismu na Západě*. To znamená, že to, o čem se v ní bude hovořit, nemusí mít, a v zásadě většinou nemá, mnoho společného s fenomény, které se vyskytují v kulturním prostoru indického subkontinentu a které se zpravidla označují jako „hinduismus“. V západních společnostech se nicméně již přibližně dvě století objevují v rozmanitých kontextech rozličným způsobem zhodnocené představy a myšlenky, jež mají svůj původ často právě v oné „koloniální vědě“. „Hinduismus“ tak mohl ovlivňovat západní kultury, aniž by musely, vyjma kontaktu v koloniích, přijít do přímého styku s kýmkoliv, koho lze smysluplně označit jako „hinduistu“.

Přímý kontakt Evropanů s Indií byl vzácný, v zásadě se v období kolonialismu týkal jen zaměstnanců obchodních společností, koloniálních úředníků, orientalistů a misionářů.² Větší vliv na akulturaci „hinduismu“ v evropských kulturách měly představy kolující prostřednictvím (zejména tištěných) médií a tyto představy byly mnohem více závislé na tom, co o „hinduismu“ a Indii psali orientalisté, misionáři a cestovatelé, ale také

¹ Martin Fárek, „Hinduismus – reálné náboženství, nebo konstrukt koloniální vědy?“, *Religio* 2, 14 (2006), 227–242.

² Sluší se upozornit, že zejména první orientalisté plnili často více těchto funkcí najednou.

celá řada intelektuálů, kteří v Indii nikdy nebyli, ale orientalistickým bádáním se nechali okouzlit. O tomto převážně literárním fenoménu bude v předkládaném textu řeč všude, kde se bude hovořit o „hinduismu“. Pokud se snad dotknu otázek souvisejících se společností, která je v odborné literatuře označovaná jako „hinduistická“, vynasnažím se být přesnější a termínu „hinduismus“ se pokud možno vyhnout. Méně důsledný v tomto ohledu budu tam, kde termín „hinduismus“ má své oprávnění, tj. když budu hovořit o fenoménu, který se v Indii zrodil zhodnocením orientalistického vědění indickými intelektuály přibližně před dvěma stoletími.

Vedle problematického pojmu hinduismu budu v předložené práci používat pojem diskursu. Inspirací mi bylo užívání termínu M. Foucaultem. Zatímco Foucaulta na diskurzech zajímala především pravidla, na jejichž základě se v řeči utváří věci a podle nichž se s nimi zachází, já se více zaměřuji na to, jakým způsobem se v jazyce, s ohledem na sociální vztahy a sociální a historický kontext jeho uživatelů, operuje s jistými tématy, pojmy a obrazy. Je to zájem o jazyk jako zprostředkovatele sociálních dějin. Dějiny, jež mě budou zajímat, jsou dějiny vyznačené užíváním termínu „hinduismus“, „bráhmánismus“ aj. a pojmů a obrazů převzatých z jazyků indických filosofů a náboženství v rámci českého okultismu na přelomu 19. a 20. a v první polovině 20. století.

Jistý problém je také s výrazem teosofie, kterým budu označovat dvě odlišné věci. Kde budu hovořit bez další specifikace prostě o „teosofii“, tam bude řeč o doktríně a aktivitách *Teosofické společnosti* založené H. P. Blavatskou. Specifikace jako „teosofie v původním smyslu“, „klasická teosofie“, „teosofie sensu Boehme“ apod. budou odkazovat ke křesťanské teosofii, mezi jejíž nejvýznamnější a nejcharakterističtější představitele řadí francouzský badatel Antoine Faivre³ Jacoba Boehma, Franze von Baadera a Louise-Clauda de Saint-Martin.

Pokud se týče přepisu termínů z živých indických jazyků a sanskrtu, budou v textu preferovány sanskrtizované formy, a to i tam, kde nepůjde o výrazy přímo vázané na indický kontext, ale o jejich použití v okultistické literatuře. Okultistům většinou scházela znalost indických jazyků i akademická preciznost při přepisování termínů, takže podoby, v jakých se v okultistické literatuře indické termíny objevovaly, byly rozmanité. Pokud jsem

³ Antoine Faivre, „Question of Terminology Proper to the Study of Esoteric Currents in Modern and Contemporary Europe“, in: A. Faivre – W. J. Hanegraaff (eds.), *Western Esotericism and the Science of Religion*, Leuven: Peeters 1998, 5; viz též *Access to Western Esotericism*, Albany, NY: State University of New York Press 1994, 29.

neměl zvláštní důvod, abych ponechal určitý přepis v původní podobě, dal jsem této rozmanitosti jednotnou formu.

Otázku, zda touto jednotnou formou má být mezinárodně používán způsob transliterace, nebo zavedená česká forma transkripce (úzus *Lexikonu východní moudrosti*, Olomouc 1996), jsem nakonec vyřešil ve prospěch druhé alternativy. Pokud se však jednalo o vlastní jména, nedržel jsem se většinou jejich sanskrtizovaných podob (jako Dévéndranáth Thákura nebo Rámakršna), ale přidržel jsem se jejich běžnějších na lokálních jazycích založených variant (jako Debendranáth Thákur a Rámakršna). Nakonec jsem se rozhodl, spíše s ohledem na svůj vlastní komfort, výraz pro klášterní instituci „*matha*“ přepisovat pouze jako „*math*“ v souladu s běžnou moderní výslovností. Výraz „*karma*“ jsem se navzdory běžnému úzu při přepisování *-an* kmenů rozhodl přepisovat v kmenové podobě jako „*karman*“. Důvodem je poněkud matoucí zatížení výrazu „*karma*“ západními interpretacemi. Výraz „*karma*“ není v západních kontextech obvykle chápán prostě jako „čin“, ale spíše jako abstraktní zákon příčiny a účinku, nebo dokonce jako osud. Tím, že tento výraz přepisují neobvykle v jeho kmenové podobě (jako „*karman*“) se snažím ve čtenářích poněkud podnítit uvědomění jeho základního významu (který tím samozřejmě není uzavřen dalšímu rozšíření prostřednictvím interpretace). Hovořím-li skutečně v abstraktním smyslu o metafyzickém zákoně příčiny a účinku, používám výraz „*karmanový zákon*“. Podobu „*karma*“ (bez koncového *-n*) nechávám tam, kde je výraz českými okultisty použit právě v uvedeném abstraktním smyslu. Jména indických badatelů publikujících v angličtině ponechávám v anglicizované podobě. Odlišná podoba jména v textu a v poznámkách a bibliografii by působila zmatek.

Nakonec bych na tomto místě rád poděkoval několika lidem a institucím, jimž velmi vděčím za to, že jsem mohl na tomto textu pracovat a úspěšně jej dovést do podoby, v které jej předkládám čtenářům. Zvláštní dík patří indickému vládnímu úřadu *Indian Council for Cultural Relations* (ICCR) za poskytnutí stipendia, jež mi umožnilo rok pobývat a nerušeně pracovat na univerzitě v Púné (Maharáštra). Za vytrvalou pomoc při komunikaci s ICCR musím poděkovat paní Marii Vobořilové z českého ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Významné pomoci jak v organizačních záležitostech, tak i v uvádění do indické intelektuální kultury se mi dostalo od mé indické školitelky profesorky Mangaly R. Činčóre a učitelů S. E. Bhélkeje a P. P. Gókhala. Poděkovat musím i velice vstřícné a obětavé pracovníci Centra pro mezinárodní studenty univerzity v Púné paní Rimli Basu. Zejména kolegovi studentovi Sanátu Kumárovi děkuji za mnohé inspirace a popostrčení v mých těžkopádných studiích sanskrtu.

Z mých českých učitelů musím ocenit praktickou pomoc a inspiraci dnes již kolegy a přítele Luboše Bělky a především podporu mého školitele Dušana Lužného. Jemu vděčím za systematický tlak, který mě přiměl včas dokončit disertační práci, ale také za podrobné pročtení její přepracované verze a skutečně velké množství cenných kritických připomínek, které se mi snad v konečné verzi textu této knihy podařilo z větší míry zohlednit. Významná část této knihy mohla také vzniknout jen díky Dušanem nabídnuté spolupráci na několika projektech financovaných Grantovou agenturou České republiky (GAČR).⁴ Důležitým zdrojem finanční podpory mi byl také Fond rozvoje vysokých škol (FRVŠ),⁵ malá část textu vznikala ještě díky podpoře grantu z fondu děkana FF MU.⁶ Poděkovat za užitečné připomínky ke vznikajícímu textu musím svým kolegům Davidovi Zbíralovi a Davidu Vaňkovi. Dušan Deák a Martin Fárek mi neobyčejně pomohli jak formálně tím, že se ujali role oponentů mé disertační práce, tak zcela věcně svými kritickými poznámkami k ní, s nimiž jsem se v knižní podobě tohoto textu pokusil vypořádat. Své přítelkyni a kolegyni Michaele Ondrašínové děkuji za řadu kritických připomínek a za trpělivost, s níž procházela vznikající text a upozorňovala mne na nejasné nebo nesmyslné formulace a zbavila jej řady pravopisných a syntaktických chyb a neobratností.

Zvláštní poděkování jsem nakonec dlužen ženě, která o vzniku této publikace nemá tušení, a přesto nebýt jí, nikdy by nemohla být napsána. Mám na mysli dr. Vlastu Christovovou, první skutečnou filosofku, s níž jsem se v životě setkal, a učitelku, která mě do *lásky k moudrosti* zasvěcovala poněkud radikálním, o to však účinnějším způsobem. Dokonale rozmetala mé naivní intelektuální návyky a jako první v mém životě mě začala učit myslet.

⁴ Grant č. 401/03/1553 „Orientalismus a jeho vliv na konverzi k asijským náboženstvím: Akulturace hinduismu a buddhismu v České republice“ a č. 403/06/0574 „Detradicionalizace a individualizace náboženství v České republice a jejich sociopolitické a socioekonomické důsledky“.

⁵ Grant č. 1776 G5 „Neohinduismus a česká kultura první poloviny 20. století – inovace kurzu Akulturace hinduismu v českých zemích a zavedení kurzu Orientalismus a neohinduismus“.

⁶ Grant „Organizace náboženského prostoru ve věku médií: Sociální vazby, afilience a náboženská identita v proměnách sociální komunikace (předvýzkum)“.

Úvod

Inspirován úspěchem Svámí Vivékánandy na Světovém parlamentu náboženství v Chicagu, četnými zprávami v britském a americkém tisku a znepokojen „smyšlenkami“ teosofů o „nadlidských“ bytostech zvaných mahátmové, vydal Friedrich Max Müller (1823–1900) roku 1898 knihu o „skutečném mahátmovi“⁷ Šrí Rámakřišnovi. S velkorysým osvícenským humanismem adresoval svou knihu nejen těm, jimž leží na srdci „intelektuální a morální stav Indie, ale stejně tak těm několika, jimž vzrůst filosofie a náboženství, doma stejně jako za hranicemi, nemůže být lhostejný“.⁸ V předmluvě tehdy Max Müller předpovídal, že se nemusíme

obávat toho, že by někdy indiští sannjásinové získali následovníky a napodobitele v Evropě; ani by nebylo záhodno, aby se tak stalo, byť jen pro potřeby psychologických výzkumů nebo pro experimenty psychiatricko-psychologických laboratoří.⁹

Český okultista Karel Weinfurter toto prohlášení ve své první knize, vydané poprvé sešitově o patnáct let později, označil za „nápad vskutku naivní“, který „svědčí o špatné informovanosti svého původce, neboť přitažlivost indických nauk jest tak veliká, že velmi mnozí u nás, v Anglii, Francii, Americe a jinde věnují se jejich studiu a také praxi“.¹⁰

Weinfurterova kritika Müllerových slov byla sice do značné míry oprávněná, na druhou stranu Max Müller nebyl v této záležitosti až tak naivní, jak se Weinfurter možná domníval. Zlomky indických spiritualit se sice

⁷ Článek s názvem „Skutečný mahátma“ (A Real Mahátman) publikoval Max Müller roku 1896 v srpnovém čísle časopisu *Nineteenth Century*.

⁸ F. Max Müller, *Rámakřišna. His Life and Sayings*, Kolkata: Advaita Ashrama 2005⁸ (první vydání 1898), v.

⁹ F. Max Müller, *Rámakřišna*, vi.

¹⁰ Karel Weinfurter, *Divy a kouzla indických fakirů*, Praha: Vojtěch Šeba 1947³ (první vydání Praha: Josef Vilímek 1913), 142–143.

těšily v západních společnostech druhé poloviny devatenáctého a první poloviny dvacátého století nebývalé popularitě, ale o nějakém „nájezdu“ indických sannjásinů a neobyčejné aktivitě indických misí nemůže být vůbec řeč. S ohledem na tehdejší kulturní konfigurace euro-atlantských i indických společností taková situace byla nemožná. Přestože Indie procházela ve zmíněném období radikálními změnami, něco jako „hinduistická misie“ bylo stále obtížně myslitelné. Možnost, že by se Evropané nebo Američané horlivě a hromadně začali dotýkat nohou nahých „snědých mudrců“, byla stejně tak nepředstavitelná. K jistému přiblížení k jejímu uskutečnění mohlo dojít pouze ve velmi specifickém případě energického mnicha, který si podmanil publikum chicagského Světového parlamentu náboženství spíše nečekanou šíří a hloubkou své „západní“ učenosti než obtížně pochopitelnou filosofií, jejíž kulturní kontext si rozvážně nechával pro sebe.

Přesto byl jakýsi most mezi „Východem“ a „Západem“ skutečně postaven, dokonce již dlouho před návštěvou zmíněného Svámí Vivékánandy. To, co se na tomto mostě odehrávalo, lze jen s velkou rezervou označit jako „výměnu“, a to, co po tomto mostě přecházelo z „Východu“ na „Západ“, se ani vzdáleně nepodobalo ničemu, co křesťanské kultury spojují s představou misie. To, že k tomuto zvláštnímu pohybu mohlo vůbec docházet, bylo důsledkem celého souboru závažných proměn, kterými procházely společnosti na obou stranách pomyslného mostu.

Roku 1935 vydal později světově proslulý britský novinář Paul Brunton knihu nazvanou *The Search in Secret India*,¹¹ která na Západě zpopularizovala jógu a některé indické jóginy v dosud nebývalé míře. Brunton byl jedním z mála těch, kdo se vydali hledat pověstnou „indickou moudrost“ přímo na místa, z nichž měla pocházet, a své zkušenosti a zážitky s indickými jóginy zprostředkoval západnímu publiku. Brunton považoval za svou vzácnou ctnost, že se mezi indickými světcí dokázal pohybovat s nebyvalou otevřeností, bez „západnických předsudků“ a opovržení, ale že na druhou stranu dokázal to, co slyšel a viděl, posuzovat kritickým zrakem skeptického novináře. S ohledem na předmět této práce představuje Bruntonův text relativně pozdní záležitost a zároveň také jistý posun, který objasním později. Přinejmenším jeden aspekt Bruntonova přístupu má ale obecnější platnost a vystihuje jisté zvláštnosti moderních západních způsobů akulturační prvků z jiných kultur. Brunton jej vyjádřil následovně:

¹¹ Česky vyšla poprvé pod názvem *Tajnosti indické* v překladu Karla Weinfurtera roku 1937.

Nebudu se snažit popírat, že Západ se může od Indie naučit jen velmi málo, ale bez váhání potvrdím, že se máme mnohemu co učit od indických mudrců minulosti a od těch, kteří žijí ještě dnes. [...] [P]řipustíme, že v této zemi ještě dnes existují miliony venkovanů, kteří jsou stejně nevzdělaní, mají stejný názor, zahalený dětinskou pověrou, a náboženství, které svou úrovní odpovídá úrovni náboženství vyučovanému v mateřských školách, jako tomu bylo u anglických venkovanů ve čtrnáctém století. Připustíme dále, že bráhmanští panditi v domorodých centrech vzdělanosti maří svá neužitá léta hnidopišským rozebíráním kněžských povinností a napínají své metafyzické pletivo tak tajuplně, jak naši středověcí scholastikové vůbec kdy dělali. Přesto však dosud nadále přetrvává malý, nesmírně cenný zbytek kultury označované všeobecně použitelným názvem Jóga, která nabízí lidstvu dobrodiní tak cenné svým vlastním způsobem, jako kterákoli kultura nabízená západní vědou. Může poskytnout našim tělům zdravý harmonický stav, takový, jaký měla příroda v úmyslu nám poskytnout; může přinést jednu z nejnáléhavějších potřeb moderní civilizace – dokonalý klid mysli; a může otevřít cestu k trvalým pokladům ducha těm, kteří o ně budou usilovat. [...] Proto snad není nevhodné, jestliže někdo požádá někoho ze svých západních současníků, aby se podíval k Východu, ne však aby hledal novou víru, ale aby hledal několik kamének vědění, které přidá k sumě vědění již získaného. [...] Ještě nedávno jsem pobýval mezi těmi, kteří považují Boha za halucinaci lidské fantazie [...] [a]však [...] [d]ospěl jsem k novému pojetí božství [, což] (...) jako dítě této moderní generace, která se opírá o tvrdá fakta a chladný rozum a která postrádá smysl pro věci náboženské, považuji [...] zcela za úspěch. Tato víra byla obnovena jediným způsobem, jakým ji může obnovit skeptik; nikoli argumentem, ale svědectvím nezvratné osobní zkušenosti. [...] [V] zázraky nevěřím. [...] Ale jsem přesvědčen, že naše znalosti přírodních zákonů jsou neúplné a že až předvoj vědců, kteří pronikají do neprobádaného území, objeví ještě další z těchto zákonů, budeme pak schopni vykonávat věci, které se budou rovnat zázrakům.¹²

Brunton přinášel zlom ve dvou věcech: Na rozdíl od těch, jimž bude věnována tato práce, po období hledání našel mistra, kterého plně přijal za svého učitele, a v jistém (omezeném) smyslu se tak dá říct, že se na Západě snažil popularizovat konkrétní tradici védánsky vykládané jógové praxe. Druhým posunem byla skutečnost, že lidé ovlivnění Bruntonem, pokud se nepovažovali přímo za žáky Bruntonova učitele Ramany Maharishiho, alespoň se do jisté míry výhradně orientovali na indické tradice jógy nebo védánty, a nepokračovali tedy v okultistické tradici, která vnímala

¹² Paul Brunton, *Tajnosti indické*, (přel. Antonie Krejčová), Frýdek-Místek: IRIS RR 1995, 17–20.

Indii *pouze* jako jeden z mnoha v zásadě rovnocenných pramenů „odvěké moudrosti“.

Přesto mnoho „ne-indických“ křesťanských a západně-esoterických prvků zůstalo i v Bruntonově a na Bruntona navazujících hnutích zachováno. Brunton a všichni ostatní přeci nehledali „*novou víru*“, ale jen „*několik kamének věděni*“. To bylo pro západní recepce indických tradic typické stejně jako vysoké sebevědomí – byť v mnohém zpochybňované – „racionalizované“ kultury a stejně jako rezervovaný vztah k vlastní „iracionální“ a „dětinské“ minulosti. Podobně typické bylo i přesvědčení, že z Východu může přes všechny jeho nedostatky přijít něco, co obohatí naše poznání řádu světa, rozšíří naše zúžené obzory a přivine nás zpět do náruče matky přírody a naší vlastní přirozenosti, civilizací tak nějak pokažené. Jinými slovy, že nás přiblíží skutečnému štěstí, které přes všechny pokrok věd a techniky stále nebylo na dosah.

Tato intelektuální atmosféra doprovázela akulturaci jógy (a hinduismu, sic!) do západních společností včetně té české. Jakým způsobem se tato atmosféra utvářela a jakým způsobem utvářela vztah mezi Západem a Indií, nebo spíše Západu k Indii? Kde a z jakých zdrojů se zrodily postoje, které vedly k představě, že daleká Indie má čím přispět k obrození Západu a jakým způsobem k tomuto „obrození“ docházelo? To jsou otázky, které si klade předložená práce.

Na dalších stranách se pokusím popsat, jak vypadala akulturace hinduismu v českém prostředí zejména v první polovině dvacátého století, ale zároveň se pokusím předložit určitou teoretickou nadstavbu, která umožní popsaným událostem porozumět v širších sociálních a historických souvislostech. Protože se nechci spokojit s pouhým zmapováním situace, musel jsem své téma poněkud omezit.

Výše jsem hovořil o určitém posunu, který do procesu akulturace hinduismu vnesl Paul Brunton. V českých zemích byl tento pohyb uskutečněn v druhé polovině 30. let 19. století silící opozicí ke Karlu Weinfurterovi zejména (ale nejenom) uvnitř „České školy křesťanské mystiky“, resp. spolku Psyché. Otevírat problematiku bruntonovského hnutí v českých zemích by vyžadovalo studium mnoha dalších pramenů k utváření českého jógového a buddhistického hnutí, k samotnému spolku Psyché i k postavám Paula Bruntona a Ramany Maharišiho. To již přesahovalo hranice projektu, jehož výsledkem je předložená publikace.¹³

¹³ Věřím, že mi bude umožněno věnovat se tomuto tématu v dalších výzkumných projektech v blízké budoucnosti.

Protože předkládaná práce má teoretické ambice, byť obsáhlému popisu situace se s ohledem na nezpracovanost tématu nelze vyhnout, zaměřuje se pouze na konkrétní zlomový moment, jímž je počátek akulturace indických inspirací v českém okultismu. Okultismus sám o sobě představuje specifickou formu náboženského vyrovnání se se sociálními a kulturními proměnami nesenými modernizací Západu, a nabízí proto nebývalé možnosti vzhledu do toho, co modernizace ve vztahu k náboženství znamenala, co přinesla a jaké to mělo důsledky. Tato otázka je v předložené práci řešena v souvislosti s problematikou akulturace jino-kulturních prvků; věřím, že díky průniku těchto dvou témat je možné zachytit jednu z významných dimenzí modernizace náboženství, která doposud sociologii náboženství a religionistice unikala.

Cílem této knihy je tedy popsat a objasnit významné souvislosti mezi modernizací a akulturací hinduismu na Západě. Opírá se přitom o studium materiálu relevantního pro české prostředí a období, kdy se zájem o Indii v kontextu moderní české religiozity teprve utvářel. Tím je do jisté míry omezena validita zobecnění, která zde budu prezentovat. Mé hlavní teoretické závěry se budou týkat tisku jako zásadního faktoru modernizace a utváření specificky moderních forem religiozity. Ovšem média se v druhé polovině 20. století rychle vyvíjela; zejména internet jako integrovaný mediální systém s rozsáhlými možnostmi interaktivity a rozhlas a televize prostřednictvím rehabilitace orality otevřely moderní religiozité možnosti vývoje v mnohém téměř protikladné možnostem nabízeným neinteraktivními a typografickými médii tištěnými. Proto jsou mé závěry relevantní především pro období, kdy česká náboženská a spirituální scéna byla závislá převážně na tištěných médiích. Vzhledem k tomu, že televizní a rozhlasové náboženské/spirituální vysílání v Československu v zásadě neexistovalo až do 90. let 20. století a vzhledem k tomu, že internet začínal výrazněji utvářet náboženský život v České republice teprve po roce 2000, to však znamená, že předložená teoretická tvrzení lze využít při analýze české religiozity až do konce 20. století a s jistou mírou obezřetnosti až do současnosti. V kontextu studia religiozity v období totality samozřejmě bude třeba brát v úvahu nesvobodu mediálního trhu, problematiku samizdatu a v souvislosti s tím zvýšený význam osobní komunikace při utváření a šíření náboženských/spirituálních tradic. V kontextu studia religiozity současné zase bude třeba zohlednit skutečnost, že tisk už není médiem dominantním, jakkoliv jeho význam stále není dobré podceňovat.

Pokud se jedná o relevanci předkládaných tvrzení pro širší, evropský kontext, je třeba zdůraznit, že český okultismus se vyvíjel pod vlivem

evropského a jeho vývoj byl založen na analogických principech. Na řadě míst proto budu hovořit jedním dechem o akulturaci hinduismu v českém a evropském kontextu. Omezenou výpovědní hodnotu mé závěry mohou mít při aplikaci na vývoj moderní religiozity v tzv. východoevropských zemích. Oprávněnost této domněnky naznačuje i výzkum „českého ateismu“ provedený Davidem Václavíkem. Václavík dokládá, že modernizace a sekularizace v českých zemích probíhaly podle podobného scénáře jako v západní Evropě. Pomocí podrobných analýz historických dat zpochybňuje teorie maďarského sociologa náboženství Miklóse Tomky, podle něhož sekularizace probíhala ve střední a východní Evropě podle jednoho společného scénáře a později než v Evropě západní.¹⁴ Václavíkova data hovoří proti této domněnce stejně jako data, s nimiž jsem pracoval já. Pokud však Tomkova tvrzení platí pro Maďarsko a jeho jižní a východní sousedy, pak pro tyto země neplatí závěry relevantní pro situaci v Česku.

V první části knihy, nazvané „Formování moderní religiozity“, jsou prezentovány teoretické studie, v nichž objasňuji, jaké společenské podmínky umožnily akulturaci hinduismu v Evropě a v Česku, jaké indické tradice a z jakého důvodu se na Západě nejsnadněji šířily a v rámci jakého typu religiozity a proč právě v něm k tomu v největší míře docházelo. V části druhé, nazvané „Akulturace hinduismu v českém okultismu“, podrobně rozebírám způsob, jakým dominantní česká okultistická hnutí – neboť právě okultismus představoval tu formu religiozity, v níž akulturace hinduismu probíhala nejintenzivněji – zapracovávala indický materiál do svých učen i praxe.

První část knihy otevírá kapitola, která analyzuje příčiny dojmu krize kultury rozšířeného ve sledovaném období. Ukazuje, že dojem krize, který zasáhl koncem 19. století české (stejně jako evropské a americké) intelektuály, byl na jedné straně důsledkem proměn sociálního uspořádání a životního stylu pod vlivem modernizačních změn, na straně druhé byl jedním z hlavních důvodů vedoucích Evropany k hledání filosofických a náboženských inspirací v neevropských a předmoderních evropských kulturních tradicích. Přestože tato kapitola vznikla jako poslední a je vlastně výsledkem podrobné analýzy pramenů, které budou většinou prezentovány až v druhé části, je zařazena na samotný začátek knihy. Jsou v ní totiž a) rozpracovány a zdůvodněny pojmy užívané v dalších kapitolách, b) řešeny problémy, které tvoří jádro jak teoretických úvah celé první části, tak i konkrétních analýz části druhé.

¹⁴ David Václavík, *Náboženství a moderní česká společnost*, Brno: FF MU 2009 [rukopis habilitační práce], 191–192.

Druhá kapitola se zabývá tzv. orientální renesancí v Evropě a indickou renesancí v Indii. Jejím cílem je ukázat, jak se utvářel zájem o Indii v evropském kontextu, proč mezi všemi neevropskými kulturami právě ta indická nejvíce fascinovala evropské intelektuály a okultisty a proč právě náboženství Indie mohla nabídnout nejvhodnější prostředky řešení kulturní krize a „duchovní obrody“ Západu.

Třetí a poslední kapitola první části tematizuje okultismus jako specificky moderní formu religiozity. Objasňuje, v čem konkrétně „modernost“ okultismu spočívá, a zároveň analyzuje, jakým způsobem takové aspekty modernizace jako zvyšující se společenský význam gramotnosti, tištěných médií a rozvíjejícího se mediálního trhu v okultismu podměnily tendence k synkretismu a k akulturaci jinokulturních prvků. Ukazuje, v čem byl okultistický diskurs kompatibilní s některými diskursy moderního hinduismu, jejichž prostřednictvím se moderní indiští intelektuálové vyrovnávali s koloniální dominancí Evropy.

Druhá část knihy teoretická tvrzení, prezentovaná v první části, dokládá a ilustruje na konkrétním empirickém materiálu. Zatímco úvodní kapitola druhé části stručně shrnuje dějiny českého zájmu o Indii, aby ukázala některé zdroje specificky českých okultistických interpretací indického kulturního dědictví, kapitoly druhá až čtvrtá rozebírají způsob, jakým s „indickou moudrostí“ nakládaly konkrétní tradice moderního českého okultismu, jmenovitě české odnože *Teosofické společnosti*, *Svobodná škola věd hermetických* a jí svým diskursem blízké kruhy magicky orientovaného okultismu a nakonec *Česká škola křesťanské mystiky* Karla Weinfurtera. Poslední kapitola druhé části objasňuje, jakým způsobem český okultismus první poloviny 20. století ovlivnil první významný indický guru na Západě, Svámí Vivékánanda.

Závěr shrnuje výsledky dílčích analýz předložených v první a druhé části knihy a předkládá v ucelené podobě odpověď na otázky položené v tomto úvodu.

Milan Fujda

**Akultura hinduismu a formování moderní religiozity:
K sociálním dějinám českého okultismu, 1891–1941**

Vydalo nakladatelství Malvern jako 6. svazek v edici Religio

Vydání první

Jazykové korektury: Jan Šindelka

Grafická úprava a sazba z písem Cambria a Calibri studio Lacerta

Tisk: Tiskárna Protisk s. r. o., České Budějovice

Praha MMX

ISBN 978-80-86702-81-0

Mgr. Milan Fujda, Ph.D.

Vystudoval religionistiku na Masarykově univerzitě v Brně.

V akademickém roce 2006/2007

pobýval díky výzkumnému

stipendiu indické vlády (ICCR)

na Univerzitě v indickém Púné,

kde se věnoval problematice

orientalismu a moderního

hinduismu. Podílel se na několika

výzkumných projektech, přednáší

na Ústavu religionistiky FF MU.

Zabývá se proměnami náboženství

v kontextu modernizace s důrazem

na ne-církevní formy religiozity,

akulturací hinduismu v českých

zemích a problematikou základních

religionistických pojmů a jejich

relevance mimo moderní evropský

kontext.

Představa středověkého měšťana praktikujícího jógu je stejně absurdní jako představa moderního velkoměsta, v němž by kurzy jógy nebylo možné navštěvovat. Role, jakou „mystický Východ“ hraje v životě moderních společností a kultur, tedy není samozřejmá. Naopak evropské společnosti musely během několika posledních staletí projít zásadními proměnami, které teprve umožnily, aby se hledání duchovních inspirací v mimo-evropských tradicích stalo nejen možným, ale také všedním. Otázka, jak se z něčeho naprosto nemyslitelného v určitém dějinném okamžiku mohlo stát něco zcela samozřejmého, vedla k napsání této knihy.

Jejím cílem je objasnit povahu společenských a kulturních proměn, díky nimž se hledání inspirací ve „východní moudrosti“ mohlo stát běžnou součástí životního stylu obyvatel českých měst. Předkládá tedy sociálně-historický výklad modernizace českých zemí, opřený o kvalitativní analýzy rozsáhlého pramenného materiálu vyprodukovaného českým okultním hnutím. V zorném úhlu, z něhož pohlíží na modernizaci české společnosti, pak zachycuje a zhodnocuje i ty aspekty modernizace, jež hlavní proud sociologie často přehlíží: především význam tisku a rozvoje mediálního trhu. Tím dává také nový obsah vyprávění o sekularizaci, v jejímž rámci, jak ukazuje, náboženství nezaniká, ale naopak vzniká.

Text nalezne své čtenáře zejména mezi sociology, historiky, religionisty či badateli v oblasti kulturních studií, ale díky svému zpracování pramenného materiálu zaujme i odborné a laické zájemce o dějiny českého okultismu a dějiny zájmu o „východní náboženství“ u nás.

